

Krotili smo ogenj bruhajoče zveri

Znašel sem se v ogromni votlini, ki je vsa drhtela od rjojenja ogenj bruhajočih zveri. Še zrak v njej je podrhtaval od ognjenih zubljev ter prahu, dima in par, ki jih je to rjoveče grmenje povzročalo. Okrog teh mogočnih zveri, podobnih pošastnim zmajem, so se pogumno vrteli močni, postavni možje. Krotili so jih z dolgimi kopji, jih hranili in skrbeli zanje. Dolgi repi zveri so se vijugali po vsej votlini in izginjali nekje zunaj nje. Za seboj so vlekli hrano za svoja požrešna telesa, ki nikoli niso bila napolnjena. Ko so hrano predelale, so izločile žarečo, tekočo reko. Okrog nje je vse gorelo in migotalo v milijonih isker. Hrabri možje so to ognjeno reko zajemali in z njo polnili pokončne kalupe. Mogočen in grozo zbujajoč pogled. Predvsem pa veliko vprašanje: kdo so ti pogumni možje, ki služijo tem pošastnim stvorom? Kaj jih žene, da se izpostavljajo takšnim nečloveškim naporom in hudim nevarnostim?

Takšen zapis bi lahko naredil lirik ali nekdo iz drugega časa, ki bi vstopil v martinarno, osnovni proizvodni obrat nekdanje Železarne Jesenice. Kako pa bi zapis zvenel bolj realistično? Točno tak lahko ostane, samo namesto besede »zver« vstavite besedo »peč« ali »martinovka« in namesto besed »dolgi repi« naj bodo »ozkotirne in širokotirne transportne poti«. Kaj pa vprašanja na koncu zapisa? Ta lahko ostanejo takšna, kot so. Teh se ne da zamenjati. So vedno enaka in večna.

Odgovor na to, zakaj je bilo delo v proizvodnih obratih železarne tako težko, je dvoplasten: tehnologija in delovno okolje. Iznajdba plavža ali visoke peči, ki predeluje železovo rudo, sega v petnajsto stoletje. Tehnologija izdelave surovega železa, kot se njegovemu proizvodu reče, je do danes ostala ista. Za več tisočkrat se je povečala samo kapaciteta plavžev. Siemens-Martinova peč, ki je nadomestila prekovanje surovega železa v jeklo v obratih, imenovanih fužine, je iz druge polovice devetnajstega stoletja. Elektro-obločna peč ji je sledila čez nekaj desetletij. Vsi ti trije metalurški agregati pa segajo v čas, ko je bila delovna sila ob njih zgolj potrošni material. Nikogar ni brigalo, kako težko je delo ob njih. Da bi tedaj kdo pomislil na delovno okolje, na hrup, toplotno sevanje, prah, prepih, rakotvorne pare legirnih elementov ter fizične nevarnosti za telo in življenje delavcev? Dajte no! Zaslužka potrebnih se je vedno našlo dovolj. Enako je bilo v monarhiji, kraljevini pa tudi v socializmu, ko je delavec »postal gospodar proizvodnih sredstev«. Veliko parol,

malo ukrepov. Stvari so se začele izboljševati šele zadnja tri desetletja prejšnjega stoletja, ko so končno parole dobile tudi nekaj teže.

Kako smo se počutili mi, ki smo »krotili ogenj bruhajoče zveri«? Če je vse teklo po ustaljenem ritmu, je bilo še znosno. Če pa so nastale izredne razmere, nekontrolirani izlivi železa ali jekla v okolico peči, velike poškodbe agregatov, težke poškodbe in smrti sodelavcev, je življenje in delo v proizvodnih obratih železarne postalo neznosno. V enem od takšnih razpoloženj sem napisal pesem z akrostihom:

Nor je, kdor na plavžu dela

*Nor je, kdor na plavžu dela,
Otopela mu je glava.*

*Rit po švicu vedno bo smrdela,
Jezn vsak dan siht podela.*

*Eno misel le premleva,
Kdaj napočjo tisti časi,
Da bo misel bolj vesela.*

*Ob petnajstem lica mu žarela,
Rad posegel bo po plači,
Ne bo vedno le premišljaj,
Al bi drugi kšeft si zrihtal.*

Plavžar,

*Lepših časov ti nihče ne obeta,
Al denarjev večjih – kje pa.*

*Vse, kar maš, je tvoja dlan,
Žuljev polna iz dneva v dan,
Up tvoj zdavnaj že je pokopan.*

*Delaj, švicaj, rok ne šparaj,
Enkrat prišel boš do znanja,
Le kdor nor je, ta še vztraja,*

Ah, kdaj konec bo že tega sranja.

*Božidar Jakac, Plavžar, 1939,
hrani GMJ*

Bil sem martinar.

Moje, po programu dveletno usposabljanje za delo v proizvodnih obratih, se je začelo jeseni leta 1968 v martinarni pred pečmi. Delo pred martinovkami sem spoznaval že med enomesečnim počitniškim delom na koncu drugega letnika tehnične šole, ki sem jo obiskoval med letoma 1963 in 1967. Toda takrat je bilo to samo opazovanje. Bolj od tega se spominjam lovskih zgodb delovodje Vistra, ki je bil zadolžen za nas. V skladišču šamotnega materiala na zahodni strani martinarske livne jame nam jih je mnogo rajši pripovedoval kot vse tisto, kar bi nam moral. Potem se je začelo zares. No, tudi tega, da so imele peči ljubka ženska imena: Ančka, Betka, Hilda, Katra ... se spominjam še od tedaj.

Zame zadolženi *majster* mi je v nekaj stavkih povedal, na kaj moram paziti ob delu, da se mi ne bo kaj primerilo. Posebej me je opozoril na to, da ničesar ne smem prijemanj brez rokavic. Potem me je predal *šmelcarju* na eni od peči. Ta mi je v roke potisnil *šaflo* in na drugi strani žareče notranjosti prazne peči pokazal, kakšnih deset metrov daleč, odžgano mesto v ognjevzdržni obzidavi peči. »Pomagal boš zametati peč,« mi je dejal. Korajžno sem zasadil *šaflo* v rdečerjave lešnike sintermagnezita. Moč, ki sem jo porabil za dvig lopate, je bila temu primerna. Lešniki verjetno niso pretežki. Namesto, da bi dvignil lopato, sem z nosom skoraj pristal v lešnikih. Potem sem z lopate otresel precej več od polovice, jo nekako dvignil in z njo stekel proti peči. Sintermagnezit mi je uspelo stresti med vratca peči. »Fant, kako pa držiš lopato?« me je očetovsko povprašal *šmelcar*, »z levico jo moraš prijeti od spodaj, le tako jo boš lahko dvignil,« je nadaljeval. »Proti peči moraš steči vzvratno, se pred njo obrniti in zamahniti. Tako boš dobil potrebno moč v zamahu,« je končal prepotrebni poduk nebojlcu. S še manjšo količino »lešnikov« sem vzvratno stekel proti peči, se obrnil in zamahnil. Sintermagnezit je čudežno pristal v odžgani luknji. Ponosen na dosežek niti nisem čutil pekoče bolečine, prihajajoče iz žareče notranjosti peči. To pečenje je z vsakim pristopom k peči ponehavalo. Telo in njegovi obrambni sistemi so se vdajali v usodo. Kmalu sem vročino občutil samo kot nekakšen pritisk na telo. Že

*Vlivanje jekla 27. 10. 1977,
hrani GMJ*

v prvih dneh mojega dela v martinarni se je zgodilo neizbežno. Z golo roko sem prijel na tleh ležeči železni drog. Njegova barva ni prav nič kazala na njegovo temperaturo. V trenutku sem ga izpustil, a je kljub temu na njem ostal velik del kože z roke. Tega si nisem upal nikomur povedati. V garderobi sem dlan povezal z robcem in si čez nataknil rokavico. Dolge naslednje dni sem pri delu močno stiskal zobe.

V dveh mesecih dela pred pečmi v martinarni sem se naučil dela z lopato, upoštevati osnovna varnostna navodila in telo privadil na vročino. Vsekakor pomemben prispevek k teoretičnemu šolskemu znanju. In morda za zanimivost še to. Dolgo po vojni so bili v martinarni na eni izmeni zaposleni sami Gorjanci, na drugi sami Kašarji in na tretji Dolinci (Dovžani in Mojstrančani). Od tam so bili doma njihovi delovodje.

Bil sem delavec v livni jami.

Iz martinarne sem bil poslan v livno jamo elektrojeklarne. Tu se je napredek v metalurški tehnologiji že zelo poznal. Na Beli je že stala valjarna Blooming, ki je lahko prevajala osem do 9-tonske *brame* in štiri do 5-tonske ingote. *Brame* in ingote se je že vlivalo v kokile, postavljene na vagonih širokotirne železnice. Ko se je železo dovolj strdilo, so kompozicijo odpeljali na Belo. Skupaj z njo se je odpeljala tudi vročina, ki so jo oddajale kokile.

Ko sem obiskoval tehnično šolo, so v livni jami martinarne še odlivali ingote, težke 140 kilogramov. Imenovali so jih gamsi. Ves prostor v livni jami so zapolnjevale masivne livne plošče, na katere so se postavljale kokile za vlivanje. Sedem kokil za tono jekla, 350 kokil za 50-tonsko *saržo*. V osmih urah je bilo treba strjeno jeklo (talina jekla ima cca 1560° C) v obliki ingotov sneti iz kokil (kar je bilo mnogokrat skoraj »Sizifovo delo«) in kokile očistiti: očistiti je bilo treba kanale livnih plošč, jih na novo obzidati in zaliti z malto, iz lijakov izbiti ostanek jekla in jih na novo obzidati; kokile in lijake smo morali ponovno postaviti na livne plošče. Na izpraznjeni *ponovci*, v katero se je izlilo jeklo iz peči, smo vzdicali nov izlivek in obzidali drog za zapiranje (če ta ni dobro zapiral, je jeklo med nameščanjem na nov lijak teklo vsepovsod in posledice so bile hude) in naložili vseh 350 ingotov, enega po enega, na vagono *platonarje*. Še ko so jih peljali iz livne jame, so sevali takšno vročino, da se vagonom nisi mogel približati. Sledilo je še vlivanje *sarže*, ki se je med tem pripravila v peči. Vse to v osmih urah. Včasih se je izdelava *sarže* zavlekla. Tedaj so imeli v livni jami praznik, saj je odpadla ena od naštetih faz dela.

Tu so se delavci ves *šiht* dobesedno cvrli. K temu dodajmo hrup, prah, pare, močan prepih in nevarnosti taline, opeklin, predmetov, ki so jih nosili žerjavi, premikajočih vagonov. Če je prišlo do nesreče, so bile posledice strašne. Včasih od človeka ni ostalo več, kot je pečenega odojka. Zakaj sem uporabil ta izraz? Ker so ga tudi tisti, ki so mi pripovedovali o nesrečah s polito talino ali žlindro. Upam si trditi, da nikjer drugje, ne samo v železarni, ni bilo težjih delovnih pogojev in tudi to, da danes ni nikogar, ki bi bil pripravljen takšno delo še opravljati.

V livni jami elektrojeklarne sem se prvič osebno srečal s smrtjo. Z redko šamotno malto sem zalival pravkar položeno opeko v livne kanale. Plošče so bile peklensko vroče in voda iz malte je v trenutku izparela. Kljub 3-centimetrskim lesenim podplatom na čevljih, ki smo jim rekli cokle, so se noge v njih kuhale. Sklonjen in zatopljen v delo sem nenadoma zaslišal krik: »Skoči!« in sem skočil. Hip za tem je skozi zrak, izpod stropa livne hale, privršal 350-kilogramski *kern*. Tega je žerjavovodja z velikimi nihaji izbijal iz lijaka. Udarec v 16-tonsko polno kokilo je bil tako močan, da se je *kern* odtrgal od lijaka in poletel vse do stropa. Pristal je točno na mestu, kjer je bil samo trenutek prej moj upognjeni hrbet. Pogledal sem naokrog, da bi videl, kdo me je rešil smrti in da bi se mu zahvalil. Nikjer nisem videl nikogar. Še danes se sprašujem, od kod je prišel tisti krik.

Kmalu zatem mi je predpostavljeni, oče slavnega jeseniškega hokejskega *golmana*, livni vodja Gale, naložil novo delo. V elektropeči ASEA je talina prežrla dno peči in celotna *sarža* je stekla v jamo, kamor se je postavljala *ponovca*. 120-tonski livni žerjav je nastalo gmoto, *svinjo*, komaj iztrgal iz jame. Bila je tako velika, da se je ni moglo naložiti na vagon. Treba jo je bilo prerezati na pol. V ta namen me je že čakal velik sveženj 6-metrskih, colo debelih železnih cevi. Dobil sem ognjevzdržno azbestno obleko, napeljali so kisik, z varilnim plamenom prižgali cev in začel sem z rezanjem. *Svinja* je bila polna žlindre, ognjevzdržne opeke in drugih primesi. Kljub temu bi se železo dalo rezati, toda to je bil prokrom, visoko legirano kromovo jeklo. V redkih kapljicah je padalo v debelo plast peska v livni jami. Več ga je bilo v tisočih iskrah, ki so me obletavale in iskale pot pod obleko od vratu, kjer so vstopale, do stopal. Po tednu dni sem bil od njih po vsem telesu popikan, kakor od tisočev komarjev.

Še enega dela, ki mi ga je naložil livni vodja Gale, se spominjam. Na rezervnem livnem polju so v precej manjše kokile od tistih, na livnih vagonih, odlili celotno *saržo*. Gale mi je rekel: »Na vagon moraš naložiti 48 ingotov.« Na žerjav sem pripel nekakšne

klešče in začel nakladati. Ingotov nisem štel, naložil sem pač vse, kar je ležalo v livni jami. Drugi dan me je Gale hudo oštel. Naložil sem en ingot preveč. Očitno je v pesku ležal pozabljen ingot ene prejšnjih *sarž*, ki je bil povsem druge kvalitete. OTK je imel hudo veliko dela, da je nepravega našel in ga izločil.

Bil sem elektrojeklar.

Iz livne jame sem bil premeščen na elektroobložno peč ASEA. Če bi primerjal delo pred martinovko z delom pred to pečjo, ki je v glavnem talila visoko legirana jekla, bi to najlaže primerjal z razliko med vožnjo z navadnim in dirkalnim avtom. Pravica zaposlenih do polurne malice se je tu spremenila v dolžnost zadnjega od topilniških pomočnikov, da vsem na peči prinese iz *kantine* običajne pol klobase. Kadar sem odšel po te polovičke klobas, me je vedno spremljalo opozorilo *šmelcarja*: »Pa ne obiraj se! Hitro pridi nazaj!« Zato sem svojo malico v *kantini* kar pogoltal. Ostali so svoje pol klobase po grizljajih pojedli med delom. *Šmelcar* je zanj porabil tudi dve uri.

Še danes ne vem, kakšne so bile moje zadolžitve, ko sem bil tretji in četrti topilniški pomočnik na ASEI. Vsi smo delali vse. Le tako smo lahko sledili hitremu tempu dela. Ko je bila peč založena in pokrov zaprt, se je začela faza topljenja. Tri pol metra debele elektrode so se dvigale in spuščale. Kratki stiki med založenim starim železom in elektrodami so povzročali zvočne in svetlobne efekte, značilne za hude nevihte. Govorico ust je zamenjala govorica rok. Elektrode pa so se obrabljale in lomile. Takrat se je pokrov peči odprl, delavec je splezal na njen rob ter žerjavu pomagal ujeti in zapeti odtrgani kos elektrode. Kako je bilo na odprti peči, ne vem. Nikoli nisem bil na njej.

Kadar se je med *reno*, ki se je v peči topila, znašel žep, poln vode ali snega, se je voda v hipu uparila. Sledila je mogočna eksplozija, kakor da bi udarila granata *debele berte*. Pol metra prahu, nabranega po vsej prečni konstrukciji tovarniške hale, se je vsulo v prostor. Elektrojeklarno, martinarno, obe livni jami in jeklolivarno je zajela popolna tema. Vse gibanje se je v hipu ustavilo. Ko smo zopet začeli prepoznavati okolico, smo jeklarji, črni kot živi hudiči, nadaljevali z delom. Tuš je prišel na vrsto šele konec *sihta*.

Ko sta bila staro železo in dodani grodelj raztopljeni, se je začel postopek oksidacije. Na dovod kisika smo privili 6-metrsko colsko cev in to kopje potopili v talino. Nekdo je medtem počasi odpiral kisik. Pritisk šestnajstih atmosfer v cevi je bil obvladljiv le s

skrajnimi napori. Cev je hitro odgorevala in prav tako hitro si se znašel pred odprtimi vratci peči, v kateri je bilo 2000° C. Če se ti je vžgala obleka, so te kar z rokami pogasili in delal si lahko naprej, dokler si mogel, potem te je zamenjal sodelavec.

Hkrati z odgorevanjem ogljika, kar je bilo nujno za vrenje taline in njeno ogrevanje, se je talina tudi odžveplala. Žveplo je prešlo v žlindro, ki jo je bilo zato potrebno posneti s taline. Šmelcar je rahlo nagnil peč, na konstrukcijo pred vratci se je nataknil tanek valj, nanj so položili grebljo. Ročaj greblje sta bili dve 6-metrski colski cevi, priklopljeni na hladilno vodo. Dvojica je poprijela ročaj, spustila roke, da se je greblja spredaj dvignila v zrak, stekla proti vratcem peči in vlekla za seboj priklopljene cevi s hladilno vodo, dvignila roke, da se je greblja potopila v žlindro, in z dvignjenimi rokami z vso močjo in težo telesa tekla nazaj. Tolikokrat, dokler sta zmoгла. Potem je poprijela nova dvojica. Pri vseh kvalitetah je žlindra lepo tekla. Pri prokromih pa je že v peči izgledala kot napol raztopljen sir. Ko smo jo potegnili čez vratca, se je takoj strdila. Naredil se je kup, čez katerega se ni več dalo vleči žlindre. Takrat je tvoja zamenjava na greblji te kupe z železnimi drogovi trgala in nekako valila v podstavljeno banjo. Kadar smo ob prihodu na delo izvedeli, da bomo delali prokrom, smo imeli *ših*t uničen že na začetku. Zgodilo se je, da je *šmelcar* na izmeni pred nami preveč nagnil peč. Jama pred pečjo in banja za žlindro sta bili v hipu napolnjeni z žlindro in talino. Ko smo popoldan prišli na delo, je imel naš *šmelcar* v jamo že napeljšano cev z vodo. Obuli smo cokle z debelimi lesenimi podplati in začeli jamo odkopavati. Pod vsako odkopano plastjo nas je čakala nova žareča, strjena gmota. Ko so se cokle vžgale, si se hitro povzpел iz jame in skočil v korito z vodo. Mislim, da dela tega *ših*ta nismo uspeli dokončati.

Potem je sledilo legiranje. Iz pripravljenih *kišt* smo na gladke železne plošče, s katerimi je bil prekrit delovni prostor pred pečjo, vsuli legure. Z lopatami smo jih nakladali na samokolnice in jih polne *vagali*. Samokolnica feromangana je bilo težka od 250 do 300 kilogramov, ferokroma pa najmanj sto kil več. S feronikeljem ali s ferovanadijem samokolnic nikdar nismo napolnili. Vse legure smo nato ročno zmetali v peč. Kadar je bilo potrebno, kar je pokazala kemična analiza, narejena v OTK (oddelek tehnične kontrole), so se zadnji trije postopki ponovili. V času čakanja na analizo je kdo od tistih starejših, ki je bil na praksi na Švedskem, včasih dejal: »Na Švedskem *helferji* pred pečjo delajo z urami na rokah.« Tisti, ki so zgodbo poznali, so samo skomignili z rameni, jaz sem naivno vprašal: »Pa se jim ure ne stopijo?« Vsi so prasnili v smeh. »Veš, na Švedskem vse to naše ročno delo opravijo s stroji.« Nikoli nisem vprašal, zakaj

ni tako tudi pri nas. Moji sodelavci vsekakor niso bili tisti, ki bi lahko odgovorili. Še trije dogodki so se mi v času mojega dela pred ASEO nepozabno vtisnili v spomin. Sodelavec je odšel v skladišče starega železa, slabih dvesto metrov stran, pogledat, če bi našel kaj primernega za domov. Staro železo je prihajalo iz uvoza in večkrat se je našlo kaj takega, kar se je pod večšimi rokami lahko spremenilo v uporaben izdelek ali rezervni del. Že čez par minut se je ves tresoč in smrtno bled vrnil. Le s težavo je povedal, kaj se mu je primerilo. Železniška kompozicija je povozila človeka. Ponesrečenca sicer ni videl, videl pa je njegove čevlje, iz katerih sta gledala štrclja nog. Delovodja ga je poslal takoj domov, preden bi se tudi njemu kaj zgodilo. Nedolgo zatem sem prišel na popoldansko izmeno. Pred peč sem prišel, ko je *šmelcar* iz omare ravno jemal mojo lopato. »Kaj vam pa bo moja lopate?« sem ga povprašal. »Dopoldan je med remontom enega od varilcev livni žerjav popolnoma zmlel. Gasilci niso vsega pobrali, po bom ... in ... vrgel v peč«, sem dobil odgovor. »Ja, ampak z mojo lopato ne«, sem se temu namenu odločno uprl, mu lopato iztrgal iz rok in jo vrgel na vrh kupa *kišt* z legurami. Štirinajst dni nisem mogel do nje. Vsi smo se spraševali, zakaj na progi livnega žerjava ni bilo privarjene cokle, ki bi preprečila nesrečo. Tak je bil varnostni predpis. Toda varnostni predpisi so bili v tistih časih eno, 60 ali 120 ton jekla pa nekaj drugega, mnogo bolj pomembnega.

Tretji dogodek ni bil tako srhljiv, a mogoče je bil še bolj dramatičen. Prijatelj Štefan iz Mojstrane je vzel »obračun« in se odpravljal na delo v Nemčijo. Tistega dne, ko je uredil papirje, se je prišel posloviti tudi od nas, sodelavcev. S solzami v očeh je vsakomur stisnil roko. Močno, kakor da bi iz kamna vodo iztiskal. Gledali smo za njim, ko je odhajal, vsak s svojimi mislimi. Nihče ni še ničesar rekel, ko je bil Štefan že nazaj. Še enkrat se je od vseh poslovil. Z enako močnim stiskom svojih lopatastih rok. In potem še najmanj trikrat. Tolikokrat je prišel, dokler solz ni mogel več zadrževati. Razjokal se je kakor otrok. Ne zaradi tovarne, ki jo je zapuščal, razjokal se je zaradi tega, ker je zapuščal nas, sodelavce. Kaj je občutil Štefan takrat, sem spoznal šele čez dvajset let, ko sem svoje sodelavce zapuščal tudi sam.

Nato sem nekaj mesecev delal na elektropeči BBC. To je tista »zver«, ki sedaj kot tehnični spomenik stoji pred upravno stavbo na Beli. Delo se ni dosti razlikovalo od dela na ASEI. Sem pa tam, na svojem »popotovanju« po topilniških obratih, za svojega sodelavca, pravzaprav *majstra*, dobil prvega Neslovenca. Smajo, samo njegovega imena se še spominjam, bi lahko igral Martina Krpana v istoimenskem filmu, takšen hrust je

bil. Z eno roko me je, pa sem imel takrat 90 kil, postavil na varna tla, ko mi je na vrhu peči postalo slabo. Vzrok slabosti: na tešče popit kozarček primorskega tropinovca. Vročina na peči pri spuščanju elektrod je iz tega skromnega kozarčka naredila v meni tropinarsko erupcijo. Še danes ga ne smem niti povohati, kaj šele spiti. Smajo, silak z mehkim srcem, je bil z nami, podrejenimi, zelo očetovski. Njegova divja bosanska jeza je planila na plano, kadar se je udaril z *ajzenponarji*, ali s podobnimi neposlušnimi izvajalci njegovih zahtev. Takrat je njegov jezni glas odmeval po vsej martinarski livni jami, na katero je peč BBC mejila.

Bil sem plavžar.

Jeseni leta 1969 v železarno nisem več vstopal skozi glavni vhod. Za dolgo vrsto let, vse do mojega odhoda iz železarne, sem ga zamenjal za vhod pri kavperjih. Vhod je imel ime Na bloku. Blok je bila pravzaprav železniška čuvajnica pod bohinjsko progo, kjer so se spuščale zapornice na izvoznem tiru. Od tam do Hermanovega mosta je bila do leta 1965 glavna ulica nekdanjega naselja Sava. Dijaki ŽIC-a smo po njej hodili v športni park pod Mežaklo na telovadbo. Spominjam se, da so bile na njej razne trgovine, gostilna in tudi fotograf. Več hiš pa je stalo tudi izven te ulice proti Savi. Med temi hišami so bili objekti železarne. Prav nasproti kisikarne sta stali tik ob stanovanjskih hišah dve veliki apnenici, peči za žganje apna. Apnenec za vložek so transportirali z žičnico direktno iz kamnoloma na Mežakli.

Prostor med blokom, izvoznim tirom železarne in bohinjsko progo do železniške postaje se imenuje Hrenovica. Danes tam stojijo nedokončani stanovanjski bloki. Pred vojno je bil v Hrenovici park z mogočnimi smrekami in vilami za vodstvene delavce KID (Kranjske industrijske družbe, lastnice železarne). Po vojni je bilo v Hrenovici zgrajeno skladišče rude in koksa z razlagalnimi napravami. Ob južnem delu skladišča rude sta stali dve pržni peči. V njih so blatno železovo rudo presušili in nato odsejali. Kosovna ruda je bila vložek za plavže, odsejanec pa se je uporabljal v stari aglomeraciji. Ta je, skupaj s starim skladiščem rude za plavže, stala vzhodno od plavžev, vzporedno z martinarno. Z graditvijo nove aglomeracije so najprej odstranili obe apnenici in pržni peči, po njenem zagonu, leta 1970, pa še staro rudarno in staro aglomeracijo. Nova aglomeracija je zajemala ves prostor sedanjega trgovskega centra Spar s parkirišči in vso Hrenovico. Razlika v velikosti med staro in novo aglomeracijo je bila takšna, kot je razlika med miško in slonom. Nova aglomeracija naj bi pripravljala vložek za nov,

1000-tonski plavž. Ta bi za dva in polkrat presegel kapaciteto obeh že stoječih plavžev. Vendar do realizacije tega projekta nikoli ni prišlo. Nasprotno! Plavžarstvo smo leta 1987 ukinili.

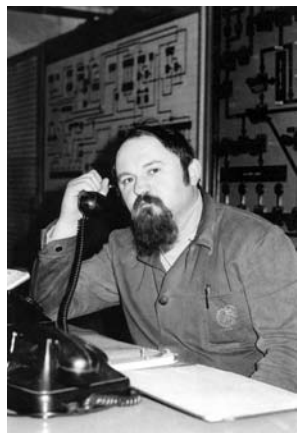
Na plavžu sem se naučil delati z macolo, težkim kladivom na metrskem ročaju. Kar nekaj znanja si moral imeti, da si po 360° zamahu z njo vodoravno zadel nekaj kvadratnih centimetrov veliko zagozdo na drogu za izpust žlindre, ki je bil dober meter od tal. Znanje si nabiral tako, da si hodil po macolo nadstropje niže, v jamo z *banjami* za žlindro. Tja je poletela macola, kadar si zagozdo zgrešil. Seveda si ob tem moral poslušati komentarje »starih mačkov«. Pa jim nisi zameril. Oni so dokončali tvoje delo, ko si omagal. Drog za zapiranje izpusta žlindre je bil zabit meter globoko skozi ognjevzdržno obzidavo peči in zalit z žlindro. Kadar ga je zalil tudi grodelj, se je upiral celo tem »starim mačkom«. Tedaj je poprijel za macolo tudi naš delovodja Koželj. Kot zadnji od *helferjev*, pomočnikov, sem moral skrbeti tudi za približno dva kubična metra velike *banje*, v katere je tekla žlindra. Lahko delo, če so bile *banje* cele. Toda na tovarniški *haldi* pred Javornikom so pri praznjenju *banj* znali poskrbeti, da nobena ni ostala predolgo cela. Takšne počene *banje* sem moral zamazati s šamotno maso. Toda tekoča žlindra je agresivna in nemalokrat se je zgodilo, da je *banja* stekla. Potem me je čakalo delo, ki sem ga enkrat že opisal. Opraviti sem ga moral sam, pomoči ni bilo. Prej sem nehal preklinjati, boljše je bilo. Delo sem moral opraviti do konca *ših*ta. Če ga nisem, me je naslednji dan čakal še *repete* kakšne od sledečih izmen.

Delo na plavžih je bilo v načelu lažje od dela v martinarni ali na elektropeči, dokler je pred pečjo stala prazna *ponovca* in čakala na izpust grodlja, surovega železa, kar se je zgodilo vsake tri ure. Včasih pa se je *sarž* v martinarni zavlekel ali je prišlo do kakšne okvare. *Ponovca* na ozkotirnem vagonu je obstala polna pred pečjo ali pred vrati martinarne, kar je bilo le lučaj proč. Takrat so bile naše oči uprte v *majstrsko* kabino, ki je stala na sredi med obema plavžema. V njej je *majster* Koželj v roki živčno vrtel telefonsko slušalko. Potem jo je odložil, stopil iz kabine, zažvižgal na prste in pokazal na livno polje. Vedeli smo, kaj nas čaka. Oblečeni v azbestne obleke smo čakali, da je kompresorski sveder opravil svoje delo. Grodelj je začel teči in ni bilo treba dolgo čakati, da se je začel ognjemet. V času, ko se livno polje ni uporabljalo, je prav gotovo deževalo in skozi naluknjano streho se je v ležeče kokile nacedila deževnica. Pokalo je kot na fronti in železo je brizgalo vsenaokrog. Vsakokrat je odneslo tudi del apnenega premaza, ki je preprečeval, da bi se grodelj sprijel s kokilo. Ko je bilo livno polje nalito,

smo v grodelj položili debele, železne kljuge. Strjeni grodelj smo z njihovo pomočjo dvigali iz kokil. Kjer se je grodelj *prišmelcal*, je žerjav kljuge potrgal in grodelj je ostal v kokili. Takrat so prinesli velike kovane zagozde in 10-kilogramsko macolo. Potem se je začelo delo, kakršno so morali opravljati zaporniki na Golem otoku. Železo je vedno popustilo pred močjo volje in mišic. Čez tri ure je livno polje že čakalo, lepo pobeljeno z apneno brozgo, na nov *sarž*. Za prvi maj, dan republike in novo leto je martinarna en dan mirovala, plavžarje pa je na te največje praznike čakala 10-kilogramska macola. Poizkusite jo enkrat dvigniti, šele potem boste razumeli, zakaj sem napisal, da je bilo to delo kot na Golem otoku.

Postal sem delovodja - *majster*.

Nisem dolgo vihtel macole na *ajnzarju* - plavžu št. 1, kakšna dva meseca mogoče, ko so me poslali na priučevanje za delovodjo v rudarno in staro aglomeracijo. Po ekspresno kratkem uku sem dobil odločbo za delovodjo in svojo izmeno. Že na plavžu sem se srečal s številnimi Neslovenci, v stari aglomeraciji pa je bila celotna petčlanska posadka neslovenska. To so bili odlični delavci, vdani v svojo prašno usodo. Kajti tam je kraljeval prah, prah z veliko začetnico. Kadar je bil nizek zračni pritisk, ali premalo odprta voda na mešalcu, se je, že tako zaprašena hala, napolnila s prahom. Potem je zapihal močnejši veter, ali pa se je konstrukcija hale zaradi različnih vzrokov zatresla

France Voga na delovnem mestu, last Franceta Voge

in halo je zapolnil še ves tisti prah, ki se je nenehno sesedal na konstrukcijo. Takrat nisi videl niti svojega nosu. Le s tipanjem v pravi smeri, da te ni kaj zgrabilo, ali da nisi kam padel, si našel pot na prosto, da si lahko zadihal. Delavci pa so ostali na svojih delovnih mestih. Na obraze so natakneli nekakšne gumijaste diafragme in bdeli naprej nad delovnim procesom. S prahom sem spoznal še zadnjega od sovražnikov v nekdanjih topilnicah. Ničesar več ni bilo, kar bi me lahko vrglo iz tira. Moj praktični del pouka je bil končan.

V rudarni sem kot delovodja doživel svojo prvo delovno nesrečo. Pri nadzoru sejanja rude sem ugotovil, da se je v silosu naredil »velb« in da dozirna naprava pod njim deluje

v prazno. Naročil sem delavcu, naj ga z drogom podre, in odšel skozi aglomeracijo v *kantino* po malico. V pisarni se nisem niti usedel, da bi se lotil malice, ko je pozvonil telefon: »V rudarni ti je zasulo človeka,« mi je sporočil glas po telefonu. »Daj, najdi si drugega, da ga boš z...,« mu nisem bil pripravljen verjeti. Bil sem pač še nov v poslu in mnogi so poizkusili iz mene narediti bedaka, da bi se potem lahko smejali na moj račun. »Kakor hočeš, povedal sem ti!« je glas še dodal in zveza je bila prekinjena. Pomišljal sem samo za hip, potem sem stekel v rudarno. Prišel sem zadnji hip, da sem preprečil katastrofo. Brata, delavca izpred peči, sta imela nesrečnika že privezanega z žično vrvo, da bi ga, zasutega do bokov, z žerjavom potegnili iz objema blatne rude. Kar nekaj časa sem moral vpiti nanju, da sta se užaljeno odstranila. Potem smo trije poprijeli in zasutega hoteli ročno dvigniti. Šlo ni niti za milimeter. Nato smo z žerjavom odstranili večino rude in ga ročno odkopali do kolen. Spet ga nismo niti premaknili. Kopali smo naprej do čevljev, še vedno nič. Šele, ko smo ga popolnoma odkopali, je vakuumski efekt blatne rude popustil. Prav gotovo smo ga odkopavali pol ure. Nesrečnik je medtem rjul od bolečin in prosil, naj ga pokončamo. Ves čas se je namreč žgal v žarečem plavžnem prahu, s katerim je bila ruda posuta, da bi se vsaj malo odsejala. Ko se je »velb« vdal in je zaradi izgube ravnotežja delavec padel v silos, ga je ta prah skupaj z rudo zasul. Na rešilni postaji je bolničar s škarjami razrezal hlače. Ko je ponesrečenec hotel videti svoje noge, sem ga s komolcem pritisnil nazaj na posteljo. Če bi videl to, kar smo videli mi, bi ga od groze nad lastnim stanjem prav gotovo zadela kap. Devet mesecev so ga krpali v jeseniški bolnišnici. Ko je bilo zdravljenje končano, se je vrnil na plavž, toda fizično ni delal nikoli več.

Novo delo v novi aglomeraciji

S prehodom nove aglomeracije na redno »obratovanje« sta bili ukinjeni tudi rudarna in stara aglomeracija. Vsi tam zaposleni smo dobili nove delovne odločbe in priučenje na nova delovna mesta. Nova aglomeracija je bila res ogromna. Upam si trditi, da je bila večja od večine slovenskih tovarn: 35 objektov, 116 transportnih trakov (najdaljši 300 m), 350 različnih naprav za vklop. Pet objektov je imelo višino jeseniških stolpnic, samo dva sta imela tovorno dvigalo. Delovodji je bilo praktično nemogoče v eni izmeni obiskati vse delavce in pregledati vse transportne poti in naprave, še posebej, kadar je prišlo do težav ali okvar. Najteže je bilo pozimi. Spominjam se, da je bila

nočna temperatura tri mesece skupaj dvajset stopinj pod ničlo. Ruda je zmrznila dva metra na debelo in le z največjimi napori in težavami smo ohranjali proizvodnjo. Prav tako je bilo skoraj nemogoče razkladati rudo, ki je zmrznila v vagonih. Zato so celotne kompozicije rude pošiljali v Bakar na morsko obalo, da bi se odtalile. Včasih je katera od njih potovala na morje tudi po večkrat, vse do prve poštene pomladne odjuge.

V novi aglomeraciji je bilo kup odpraševalnih naprav, ki naj bi preprečevale zaprašenost delovnih mest. To jim je uspevalo le deloma, so pa bili pogoji dela bistveno boljši kot v stari aglomeraciji. Seveda, če je vse delovalo, če pa ni, kakšne posebne razlike ni bilo. Najfinejši prah v aglomeraciji je bil tisti, ki ga je lovil elektrostatični Lurghi filter. Ta je lovil prašne delce pred vetrilom, ki je skrbelo za podtlak na sinter stroju. Vetrilo je bilo tako veliko, da ga je gnal dvamegavatni sinhronski motor. Kadar smo ga s pomočjo navadnega motorja zaganjali, je morala obstati vsa proizvodnja v predelovalnih obratih. Če je na Lurghi filtru nastala okvara, smo morali ves prah iz njega odstraniti ročno. Delavcem, ki so se javili za to delo, smo za uro do uro in pol dela pisali osem ur. Nekoč, ko sem prihajal na nočno izmeno, sem uporabil prehod pod Lurghi filtrom kljub temu, da luč pod njim ni gorela. Nisem vedel, da so ga dopoldan spet čistili. Krepko čez kolena sem zagazil v prah, ko sem šele začutil, da pod nogami nekaj migota. V dispečerski center sem prišel prav tako zaprašen, kot so bili »dopoldanci«, ki so kup naredili.

Delo v aglomeraciji bi bilo brez dispečerskega centra nemogoče. Od tam se je vršil avtomatski zagon transportnih poti, vklop nekaterih in nadzor nad vsemi napravami v aglomeraciji. Več sto lučk v treh barvnih kombinacijah, kot pri semaforjih. Ob tem je bila še množica manjših in večjih stikal. Dispečer je imel nadzor nad napravami, delovodja pa nad delovnim procesom in delavci. Kot rezervni delovodja sem menjal tudi dispečerje. V petem nadstropju objekta, v katerem je bil spodaj dispečerski center, se je vrtel 1200-tonski sinter stroj. Na njem se je drobna železova ruda prežgala in sprijela v večje kose, ki so bili primerni za vložek v visokih pečeh. Debeli, večtonski bloki sintra so padali v krempljasti drobilec in se nato odsejali. Ves objekt se je nenehno tresel in podrhtaval v hrumečih zvokih, ki pa jih mi nismo niti dobro zaznavali, ker so bili del delovnega vsakdana. Nasprotno, tišina nas je takoj opozorila, da je nekaj narobe. Spominjam se potresa, ki je razrušil Breginj na robu Posočja. V aglomeraciji ga nismo niti zaznali, čeprav je močno zamajal tudi Zgornjesavsko dolino. Po končanem

delu sem se z delavskim avtobusom odpeljal domov. Vsepovsod po Jesenicah sem videl po pločnikih postopati v odeje zavite ljudi. Začudenim nam je šofer avtobusa pojasnil zadevo. Kot delovodja sem kmalu spoznal, da je najbolj nevarno za obrat in zaposlene v njem, če gre predolgo vse kot namazano. Delavci so postali ležerni in nepazljivi. Nekako samoumevno je postalo, da se tako ali tako ne more nič zgoditi. In se je. Po dveh, treh mesecih takšnega dela je vedno počilo. Dvakrat je pogorel vroči del aglomeracije, zgodile so se hude okvare na napravah in težke delovne nesreče.

V dispečerski prostor je vstopil delavec, ki je levico pestoval v drugi roki. V hipu mi je bilo jasno, kaj se mu je zgodilo. Levico mu je zgrabil pogonski valj in mu jo obrnil za 360 stopinj. Delavec je imel še srečo, da jo je potem lahko izmaknil nadaljnjemu vrtenju in trganju. Roka mu je zgolj še visela na ramenu. Še preden je karkoli rekel, sem stopil k njemu, ga prijel okrog pasu in dejal: »Pojdi, greva!« Med vrati sem zaklical dispečerju: »Na rešilni naj čakata rešilni avto in zdravnik!« Ves čas kratke poti do rešilne postaje sem govoril vanj, da sem mu zaposlil misli. Bil je v šoku in iz rane mu ni pritekla niti kaplja krvi. Vrata rešilnega avta so se odprla nekaj trenutkov pred najinim prihodom.

Kadar si v železarni videl, da vsi ljudje tečejo v isto smer, si takoj vedel, da je vzrok delovna nesreča. Tako je nekoč tekla gruča delavcev proti skladišču rude v Hrenovici. Pohitel sem za njimi, saj je bil to moj delovni rajon. Že od daleč sem videl, da vsi gledajo v del izpraznjene rudne jame. V njej je na hrbtu ležal varilec, ki je padel osem metrov globoko na beton. Po rudi sem se spustil k njemu. Telo mu je podrhtavalo v hropenju. Zaslišal sem klice z žerjava: »Očisti mu dihalne poti! Očisti mu dihalne poti!« Odprl sem mu usta in z dvema prstoma segel globoko vanje. Ko sem delo opravil, je nesrečnik zahropel. Po meni je brizgnil curek krvi in potem spet in spet. Medtem so po vrveh v jamo spustili reševalna nosila. Naložili smo ga na njih in ga prečno večkrat prevezali. Sledil je dvig. Vendar so bili tisti, ki so vlekli vrvi pri nogah, prehitri. Sredi dviganja bi ponesrečenec skoraj padel nazaj v jamo. Rešilo ga je to, da smo ga dobro privezali na nosila. Zato sem ukazal, naj ga spustijo nazaj v jamo. Šest moških nas je poprijelo nosila in se z njimi pognalo po nasipu drobne rude. Do sredine je še nekako šlo, potem pa smo z nogami samo še mleli po rudi. Nikoli ga ne bi prinesli ven, če nam ne bi pomagala veriga rok od zgoraj. Z zadnjimi močmi smo dosegli rob jame. Šele v dispečerskem centru sem lahko normalno zadihal in hkrati videl, da sem krvav, kot bi delal v klavnici.

Ne - varnost pri delu

V času mojega dela v železarni je bilo v delovnih nesrečah štiri do šest mrtvih letno. Spominjam se, da je zadnji Železar v letu izšel z velikim naslovnim člankom: Letos brez smrtnih žrtev v železarni. V tistih nekaj dneh do novega leta so umrli štirje. Vzrok: neustavitev proizvodnih obratov za božično-novoletne praznike, kar je bila tudi takrat evropska civilizacijska norma. Ljudje so bili z mislimi med domačimi na praznovanju, s telesom pa na delovnem mestu med delovnim procesom. Smrt je imela lahko delo.

Po vojni je borbo proti okupatorju zamenjala borba za sleherno tono jekla. Vsepovsod so delavce spremljale te parole: na delovnem mestu, na vseh mogočih sestankih, v biltenih in medijih. Ta borba je bila ostra in trajna. Borba pa vedno zahteva žrtve in če je cilj dovolj visok, so te žrtve tudi upravičene. Delal sem s tremi povojnimi delovodnji, ki so bili pred upokojitvijo. Moto vseh treh je bil »Po pravilih se delati ne da«. Če bi hoteli delati po njih, bi morali tovarno ustaviti. Že sama misel na ustavitev proizvodnega agregata je bila za njih bogokletna in nesprejemljiva. Žrtve te borbe so bili v glavnem vzdrževalci. Ti so morali izvajati popravila med delovanjem peči in strojev. Če so bili vzdrževalci najbolj ogroženi med popravili delujočih metalurških agregatov, so bili delavci prav gotovo najbolj ogroženi zaradi utesnjenosti delovnega prostora. Kdorkoli je karkoli delal, je ogrožal sodelavca v neposredni bližini in ta njega.

Stavba martinarne in v njej štiri Siemens-Martinove peči so bile postavljene v devetdesetih letih 19. stoletja. Takrat je bil čas izdelave *sarže* 24 ur. Ko so ročno zalaganje peči zamenjali zalagalni stroji, se je čas med dvema *saržama* razpolovil. Ko sem hodil v tehnično šolo, so *saržo* izdelali v osmih urah, ko sem praktical v martinarni, je bil ta čas že šest ur, nekaj let kasneje pa je bil ta čas štiri ure. V livni jami so morali delati vse hitreje, da so sledili tempu izdelave jekla v pečeh. Toda to je bil samo del problema utesnjenosti delovnega prostora. Začetno kapaciteto vsake peči, cca 20 ton, so večkrat povečali in s tem je bilo potrebno povečati število livnih plošč, kokil in lijakov. Še več dela na še manjšem prostoru. Po drugi vojni so halo martinarne na vzhodu podaljšali in dodali dve novi martinovki z 80-tonsko kapaciteto. Potem so halo še enkrat podaljšali in postavili elektroobložni peči ASEA in Lectromelt. Za varno delo je bila livna jama najmanj dvakrat premajhna, če ne celo štirikrat. Ob takšnih delovnih pogojih je do nesreče enostavno moralo priti.

V času mojega prihoda v železarno so bili varnostni standardi na zelo nizki stopnji. Navedel bom le dva primera. Po predpisu bi moral gasilec izmeriti prisotnost

ogljikovega monoksida, če se je predvidevalo, da se bo pojavil na kraju, kjer se bo delalo. Za nižje koncentracije so delavci potem morali uporabiti CO cedila, za večje koncentracije pa dihalne aparate. V takratni praksi je bilo drugače. Na plavžu nas je delovodja Koželj odpeljal na vrh peči, da bi pospravili material, raztresen okrog

Martinarna okoli leta 1940, foto Slavko Smolej, hrani GMJ

zapiralnega zvona. Že na

stopnicah je s poslinjenim prstom ugotavljal, s katere strani piha veter. S tiste strani smo potem začeli čistiti, *majster* pa je medtem ves čas pazil, če se ni veter slučajno obrnil. Če bi vetra zmanjkalo, bi bil njegov trud zaman. Monoksid je brez barve, vonja in okusa. Drugi primer pa je bil, ko mi je zasulo delavca v rudarni. Izpolnil sem le formular, a vprašal me ni nihče ničesar, ne nadrejeni ne varnostni inženir, niti nihče od organov pregona.

V nekaj letih pa so se stvari radikalno spremenile. Za vsako večjo okvaro te je zaslišala milica, vsaka delovna nesreča se je končala na sodišču. Dva moja starejša kolega v aglomeraciji sta kot neposredno odgovorni osebi dobila pogojni zapor. Da bi se ostali, mlajši, temu izognili, smo samoiniciativno uvedli knjigo izklopov in vklopov delovnih naprav. Trije podpisi so bili potrebni za izklop naprave, trije za vklop. Pri izklapljanju naprav smo dosledno vztrajali in počasi navajali na to tudi vzdrževalce.

Imel sem popoldansko izmeno. Izvedel sem, da plastikarji menjajo del najdaljšega transportnega traku v aglomeraciji. »Prvi spoj je že zapečen. Naj delavec pogleda, če so tudi z drugim že gotovi. Koksa v visokopečnih silosih bo kmalu zmanjkalo,« mi je dejal dopoldanski delovodja. Navedeno sem naročil svojemu delavcu na visokopečnih silosih. Ta pa očitno ni šel 300 m daleč do konca transportnega traku preverit, če so plastikarji že gotovi na drugem spoju. Enostavno je trak pognal. Čez pet minut je ves bled v dispečerski center pritekel eden od plastikarjev. Ti so na trak ravno namestili težko kovinsko peč, s katero bi stari in novi del traku zapekli skupaj. Ob zagonu je trak,

ki je v sredini tekel navzgor, dvignilo pod strop. Ker je bil trak obtežen s pečjo, je bil začetni sunek tako močan, da je peč treščila v strop objekta. »Vsem štirim bi potrgalo glave, če ne bi ravno privili peči in se odmaknili od nje,« je ves zgrožen povedal Kozjekov Tilen, moj pokojni sokrajan. Z besedami in donacijo za naslednjo »malico« sem ga nekako pomiril. Ni minilo pol ure od njegovega odhoda, ko je v dispečerski center prihrumel varnostni inženir vzdrževalcev. Obtožbe in grožnje so kar letele iz njegovih ust. Mirno sem vzel iz predala knjigo vklopov in izklopov ter mu jo ponudil: »V tej knjigi piše, kdo je odgovoren za zadevo.« Vzel je knjigo in kar nekaj časa brskal po njej. Potem je ugotovil: »V tej knjigi nič ne piše.« Odgovoril sem mu: »Nič ne piše, pa bi moralo!« Vzel sem mu knjigo iz rok, jo vrgel v svoj predal in ga zaklenil. »Sedaj pa marš iz dispečerskega centra! Pojdi zmerjat tistega, ki traku ni izklopil!« Knjiga vklopov in izklopov je ostala zaklenjena v mojem predalu dolge naslednje mesece, dokler nisem bil prepričan, da se je stvar umirila in da ni več nevarnosti kakšnega uradnega pregona. Seveda smo takoj nastavili novo knjigo.

Plača, alkoholizem, koštarji, štrajk v martinarni in še kaj

Za plače v nekdanji Železarni Jesenice z mirno vestjo lahko trdim, da so bile mizerne. Takšne so tudi pokojnine njenih nekdanjih delavcev. Bilo je obdobje, ko delavci železarne ob upokojitvi za polno delovno dobo niso dosegli niti zajamčene pokojnine in so jim morali zato pokojnine obračunati po posebnem ključu. O tem je pisalo dnevno časopisje. Svoje je k nizkim pokojninam prispevala tudi odločitev vodstva tovarne, da prispevke od plač plačuje samo za fiksni del, za gibljivega pa ne. Privarčevati je bilo treba denar za nove investicije, ki jih očitno ni *požegnalo* ministrstvo za težko industrijo, bile pa so nujno potrebne za razvoj železarne. Večkrat je šel po železarni ljudski glas: »Spet so prišli iz Beograda in pobrali denar.« Očitno so imeli v Beogradu odlične informacije o tem, kaj se dogaja na Jesenicah in kdaj morajo priti.

Vse do konca leta 1968 se je v topilniških obratih delalo na tri izmene vseh sedem dni v tednu. V nedeljo zjutraj si prišel domov z zadnje nočne izmene. Popoldne istega dne si šel na prvo popoldansko izmeno. V soboto zvečer ob desetih si končal zadnjo popoldansko izmeno in bil ob šestih zjutraj v nedeljo na prvi dopoldanski izmeni. Dvakrat po vrsti si imel ob zamenjavi turnusa teoretično osem prostih ur. Praktično je bilo toliko ur manj, kolikor si jih porabil za pot od doma do železarne. Za spanje ti je ostalo štiri do šest ur. Vedeti je treba, da so se nekateri vozili 30 do 50 km daleč

z vlakom in imeli potem še lep del pešačenja do doma. Ti so običajno ob menjavi turnusa noč prespali kar na klopi v garderobi. Kadar je namedlo snega, se noben vozač ni odpravil domov. Po več dni so vsi ostali kar v železarni, in sicer toliko časa, da so se prevozi normalizirali. Mame zaradi tega nikoli ni skrbelo. Vedela je, da bo oče prišel domov, ko bo vlak spet vozil brez nekajurnih zamud. Leta 1952 je zapadlo dva metra snega. Sledila je splošna mobilizacija vojaških obveznikov, ki so morali vse proge ročno odkidati. To je trajalo kakšen teden dni.

V livni jami martinarne leta 1960, hrani GMJ

Martinar pri vpihovanju kisika v peč leta 1965, hrani GMJ

Šele tretji teden, ko si v soboto ob dveh popoldne zaključil zadnjo dopoldansko izmeno, si bil teoretično prost en dan in osem ur. V službo si šel šele v nedeljo zvečer. Osebnost sem v takšnem turnusu delal nekaj mesecev po prihodu od vojakov. Ko sem bil še otrok, sva se šla poleti, če je bilo lepo vreme, z očetom na tako skoraj prosto nedeljo kopat na Bled. Kapanje na Bledu nama ni nikoli uspelo več kot enkrat na poletje. Zato je bil to zame vedno težko pričakovan praznični dan. Še posebej, če si je oče izposodil čoln in sva odveslala do otoka. Z uvedbo četrte izmene so obrati, ki delajo neprekinjeno, prešli na sistem 4 – 1; štiri dni dela, en dan prosto, po nočni izmeni dva dni prosto. Uvedbi četrte izmene so začuda najbolj nasprotovali prav delavci. Bali so se, da bo železarna denar za plačilo te izmene postrgala od njihovih že tako nizkih plač.

Konec petdesetih je bilo. Oče, ki je bil tudi delavec železarne, je z lastnimi rokami gradil skromno družinsko hišo. Nekega dne je skoraj prijokal domov. Mami je dejal: »Pomisli! Za celo plačo sem lahko kupil samo pet vreč cementa.« Sen vsake družine v tistem povojnem času je bil imeti radio. Kdor je dobro varčeval, ga je lahko kupil v dveh letih. V Mojstrani je oče zidar z dvema sinovoma, ki sta mu pomagala, znanemu

športniku vse poletje zidal hišo. Plačilo je bil majhen radio. Naši družini se je radio, največje veselje v mojem življenju, zgodil šele v začetku šestdesetih. Oče ga je slavnostno prinesel domov, nakar smo ugotovili, da v stanovanju ni nobene vtičnice. Razočaranje je bilo popolno. Toliko, da nismo jokali. Naslednji dan je oče iz fabrike prinesel *ravbarja*, odvil edino žarnico v kuhinji, na njeno mesto privil *ravbarja*, vanj žarnico, v mini vtičnico ob strani pa je priključil radio. Od takrat naprej nismo več hodili poslušat radia k teti. To, da je naš radio lovil samo postaje Ljubljana, Celovec in Trst, čeprav jih je bilo označenih veliko več, nas niti ni preveč motilo. Važno je bilo imeti radio, čeprav z blokirano večino postaj. Že nekaj let sem delal, ko so v trgovine prišli mali Iskrini vrtalni strojčki. Popolnoma navadni, brez udarnih kladiv. Lahko si ga kupil na šest obrokov. Takšnega danes dobiš za deset evrov.

Nekaj pa je bilo ves čas zelo poceni, in sicer alkohol. To je bil čas, ko je bil alkoholizem največji družbeni in socialni problem ne samo v železarni, ampak tudi na splošno. Če si prišel v Kazino nasproti glavnega vhoda v železarno med pol šesto in šesto uro, si na pultu videl polno nalitih kozarčkov z žganjem. Delavci so se v vrsti pomikali k »šanku«, položili nanj že pripravljene drobiž, v dušku izpili in odhiteli na delo. Ob oknu na levi strani »šanka« so ob kozarčkih z žganjem stali še večji kozarci z vodo. Kdor je pristopil tja, je denar izročil točajki v roke, izpil žganje, se stresel in ga poplaknil z vodo. Samo oni, točajka in nekateri posvečeni so vedeli, da je v malih kozarčkih voda, v večjih, tudi 2-decilitrskih, pa žganje. Tisti najbolj zasvojeni z alkoholom so po plači obvezno pili dva do tri dni. Dokler je bilo pač kaj »cvenka« v žepu. Za te alkoholne dneve so običajno porabili ves dopust in tudi nadure, če so jih imeli. Ko je dopusta zmanjkalo, so *majstri* pisali *plave*. Izraz *plavi šiht* se je uveljavil, ko so v dninsko knjigo te ure pisali z modrim, »plavim«, svinčnikom. Iz tega je nastal tudi izraz *plavmoharji* za delavce s takimi izostanki. *Plavmoharji* so bili običajno zelo dobri delavci. So pač morali kompenzirati svojo pivsko odsotnost, da se niso zamerili delovodjem. Ti so znali to izkoristiti. Vedno je bilo dovolj takšnega dela, ki ga nihče ni maral postoriti.

Brez slabe vesti lahko zapišem, da se je včasih v železarni pilo po vseh obratih, na vseh nivojih. Če bo kdo trdil, da ga v pisarnah niso pili, mu osebno lahko povem nekaj pivskih zgodbic o tem. Največ se ga je popilo tam, kjer je bil dostop do alkohola najtežji. V glavnem pa so bile poti do alkohola utečene, le poznati jih je bilo treba. Ni bil samo možakar s konjem, ki je gradbenemu oddelku vozil les za potrebe njihovega

dela, edini, ki ga je dostavil »na dom«, bili so še mnogi drugi. Piti pa je bilo zaradi vročine na delovnem mestu in težkega dela treba. Po vojni je bilo v ta namen povsod po železarni v *kantinah* pivo. Ker pa so tega piva delavci radi popili več, kot je bilo potrebno, in zraven dodali še malo žganega, so bile posledice velikokrat hude. Zato so pivo po talilnih obratih kmalu zamenjale velike posode s kavo iz kavnega nadomestka. Potem je nekdo prišel na »genialno« idejo: »Martinarji in plavžarji naj pijejo sifon.« Pred vrati *kantine* je bila pipa z vodo. K njej so postavili veliko jeklenko z *ceodvajem*, jo priklopili na pipo in zraven pristavili *kruglo* za veliko pivo. Malo si odprl vodo, malo jeklenko in dobil si čudovito mrzel sifon. Kako je ta deloval v prekurjenih telesih martinarjev, plavžarjev in vseh ostalih, se je kmalu pokazalo. Želodčne težave in bolezni so začele med nami strmo naraščati. Zdravniki so bili plat zvona. Nato so poleg *kantine* zgradili (ali preuredili) znamenito čajno kuhinjo. Ta je proizvajala ogromne količine čaja (po recepturi zdravnikov), ki si ga lahko pil samo, če si bil resnično žejen. Da bi popravili precej ogaben okus čaja, so mu začeli dodajati rumovo esenco. Nekateri nepoučeni pivski ljubitelji so zaradi tega okusa po rumu po fabriki razširjali novico, da je v čaju rum. Čaj so začeli hoditi pit tudi tisti, ki kakšnemu vročemu delu tudi slučajno niso prišli preblizu. Proizvodnja in poraba čaja sta bili rešeni. Hkrati so bili topilniški obrati rešeni pred ustavitvijo, ki bi jo povzročil odhod vseh njenih delavcev na bolniško zaradi ledeno mrzlega sifona. Jaz sem ga preventivno nehal piti, še preden so ga uradno ukinili.

Železarna je imela zaposlene kovače, livarje, strugarje, varilce, vodovodne inštalaterje, električarje, ključavničarje, mizarje, tesarje, jermenarje, čevljarje in kaj vem koga še. Pri njih si vedno lahko naročil kakršen koli izdelek. Plačilo je bilo običajno v »naturi«. Če je bila usluga manjša, te je steklenica stala več, kot bi za enak izdelek plačal v trgovini, če bi ga ta seveda imela. Razne potrebne stvari si si v železarni lahko napravil tudi sam. To samooskrbo smo imenovali *murkslanje*. Mnogo stvari pa se je dalo dobiti tudi v obratnem skladišču. Če kakšne stvari ni bilo tam, je bila skoraj zagotovo v centralnem. Tam so imeli celo kozarce za šampanjec. Vprašanje je bilo le, kaj je delovodja ali druga pooblaščen oseba upal zapisati na ček. Na njem je bil njegov podpis in žig z osebno številko, tako da je bila kontrola popolna. Za ta način oskrbe je bil uveljavljen stavek: »Nabavil sem pri *Ta velikem Klabusu*. Klabus se je pred drugo svetovno vojno imenovala trgovina z železnino nasproti sodišča. Pravzaprav je bil to izraz za vse, kar si zastonj prinesel iz železarne.

Železarna Jesenice je bila velikokrat *Ta veliki Klabus* tudi za jeseniško občino, republiko in celo za državo. Kadar pa denarja pri vseh mogočih *Ta velikih Klabusih* ni bilo mogoče nastrgati, ga je država našla drugače. Prišla je »direktiva«: »Vsak zaposleni mora dati enodnevni zaslužek za poplavljenice!« In smo dali. Naslednjič je prišlo: »Vsak zaposleni mora dati enodnevni zaslužek za Kosovo!« In smo dali. Nikoli nismo izvedeli, kako je bil zbrani denar porabljen. Kmalu po mojem prihodu v obrat plavž je bila velika akcija zbiranja denarja za postavitve hokejske hale. Vsi smo dali po pol plače, ve se, kaj pomeni hokej na Jesenicah. Hokej je edina stvar, kjer lahko nabijemo Ljubljancane in ta užitek je treba narodu omogočiti. Žal, hale potem še dolga leta ni bilo. Denar je menda poniknil v Ljubljani. Naslednjič so z odredbo pobirali po pol plače za asfaltiranje slovenskih cest. Vsak delavec je lahko dobil list papirja, na katerem je bil seznam cest, ki jih bodo s tem denarjem asfaltirali. S tega seznama se spominjam samo ene ceste, in sicer Mojstrana – Vrata. Kar en teden sem se uspešno izmikal vsem, ki so hoteli moj podpis na seznamu dajalcev. Potem me je le dobil v roke sam direktor topilnic, ing. Čop, in me dobesedno prisilil, da sem dal svoj podpis. No, če kdo misli, da so cesto Mojstrana – Vrata potem asfaltirali, je več kot naiven. Še danes ni asfaltirana. Precej let kasneje sem v Delu prebral, da je šel ta denar za zasedanje gibanja neuvrščenih na Cejlonu. Zgraditi je bilo treba kongresno dvorano, nakupiti prestižne avtomobile in seveda omogočiti TV prenos. 7500 zaposlenih v Železarni Jesenice je neuvrščeno gibanje izdatno podprlo.

Plavmoharji in prenekateri kvartopirec bi težko preživeli mesec brez denarja, če v železarni ne bi bilo akordnega dela. Skoraj vsak obrat ga je imel. Na plavžu je bilo takšno delo razkladanje vagonov s koksom. V prostem času, pred ali po svoji izmeni, si šel v Hrenovico in se javil delovodji. Ta ti je odredil vagon s koksom, dal železne vile, velike skoraj kot tiste za seno, in ti takoj po opravljenem delu na roko izplačal. Žal tega akordnega dela po postavitvi prve razkladalne naprave po letu 1970 ni bilo več. Tudi kvartopirstvo za denar je bilo pred odprtjem casinojev močno razširjeno. Stvar je bila podobna kot z alkoholom, samo da si bil pri njem prej ob denar. Tisti, ki so prežali na žrtve, so kovali železo, dokler je bilo vroče. Nekoč mi je rekel strojni ključavničar, vzdrževalec na Plavžu, ko sem mu omenil izostanke po petnajstem: »Pa kaj, izgubil sem dva *ših*ta, zaslužil pa dve plači.« Kvartopirstvo za zaslužek je bilo tvegana in nevarna dejavnost. Marsikdo, ki je vse izgubil, tega ni mirno prenesel. Takrat so zapele pesti, steklenice, stoli in noži. Mnogo srhljivih zgodb o takšnih zaključkih kartanja je včasih

krožilo naokrog. Sam sem na kvartopirce naletel samo enkrat. Pri osemnajstih so mi odstranili mandlje. Poseg so mi naredili v stari bolnici. Tako smo pravili Obratni ambulanti Železarne Jesenice. V pritličju so delali zdravniki, v prvem nadstropju so bile bolniške sobe. Nobenega resnega bolnika ni bilo v njih, zgolj takšni po manjših posegih in tudi kakšen simulant. Ko sem

Razglednica Jesenic leta 1974, hrani GMJ

lahko vstal iz postelje, sem šel pogledat v dnevni prostor. Ko sem odprl vrata, me je objel tako gost cigaretni dim, da sem komaj videl četverico kvartopircev in kupe denarja na mizi. Takoj so me povabili medse. Izgovoril sem se, da pač nimam denarja. Pozneje sem povprašal znanca, ki je tudi »bivakiral« v stari bolnici, kako je s tem kartanjem. Razložil mi je, da je bolnišnica pač edini kraj, kjer imajo kvartopirci mir pred milico.

Plačilni dan, petnajstega v mesecu, je imel včasih ime *Marija Geld*, prvi v mesecu, ko je bila akontacija, pa se je imenoval *Marija Trošt*. Mislim, da besed ni treba prevajati in da so dovolj zgovorne. Na plačilni dan vratarji tistih, ki so vstopali v železarno, niso ustavljali. Navada je bila, da so vsi zaposleni že na dopoldanski izmeni prišli po plačilne kuverte z denarjem. Zakaj, če bi jih lahko dvignili tudi ob prihodu na popoldansko izmeno, ali naslednji dan zjutraj po nočni izmeni? Može s kuvertami so doma čakale žene. Ko je bil denar doma, so vzele v roke ročne vozičke ali par velikih cekarjev in odšle v trgovino *fasat*, to je nakupit vse potrebno za ves mesec. V dolgih vrstah so ure in ure potrpežljivo čakale, da so prišle na vrsto. To *fasanje* je bil nekakšen ritual, družabni dogodek, ki se mu nobena žena delavca ne bi za nič na svetu odpovedala. Ko je bilo vse potrebno na trgovskem pultu, je pristopila šefica trgovine in ročno naredila račun. Nato je vzela v roke debel, oguljen zvezek in pripisala računu še vse dolgove, ki so se v njem nabrali v preteklem mesecu. Če je bil mož take »sorte«, da je tudi moral poravnati dolgove po gostilnah, ga je žena običajno pospremila do železarne in ga pri vratarju počakala, da se je vrnil s kuverto. Drugače verjetno ne bi bilo nič s *fasanjem*.

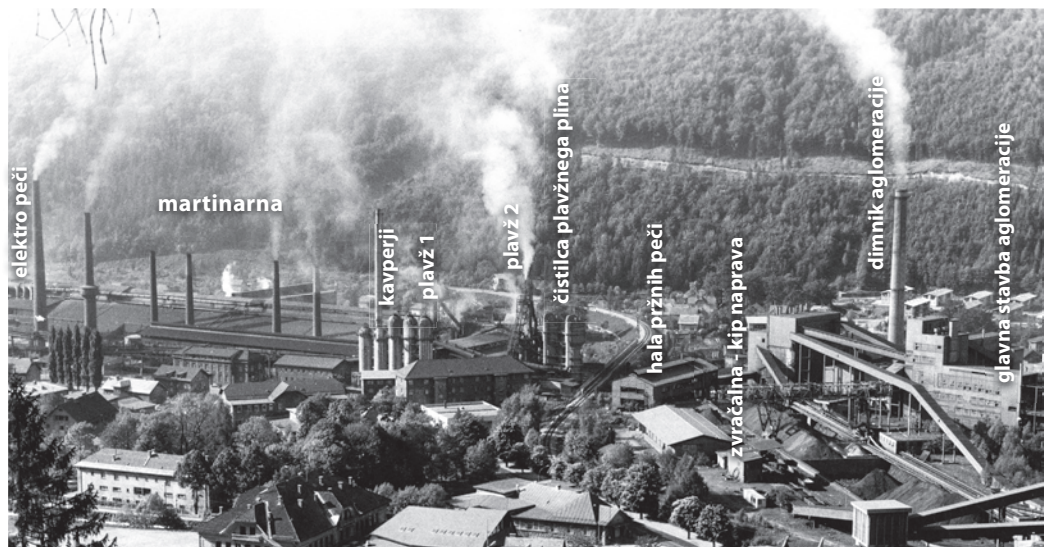
Običaj *fasanja* je zamrl, ko so se začele zaposlovati tudi ženske. Zaposlene ženske pač niso imele časa pol dneva čakati v vrsti, da bi nakupile vse potrebno. Debeli zvezki z zapisanimi dolgovi so bili ukinjeni z uvedbo samopostrežnih trgovin in blagajn, ki so na koncu dneva pokazale izkupiček in tega so blagajničarke morale odvesti.

Kdo so bili *koštarji*? Ko je bil bazen delovne sile daleč okrog Jesenic zaradi povečevanja proizvodnje in odpiranja novih obratov izpraznjen, so v železarno začeli prihajati delavci z Dolenjske in Štajerske. To je bilo že v začetku petdesetih. Po večini so prihajali mladi kmečki fantje. Mnogo raje, kot da bi bivali po samskih domovih, so se nastanili pri kmetih po okoliških vaseh. Za hrano, *košto*, in stanovanje so v prostem času pomagali pri kmečkih opravilih. Ker so bili težkega kmečkega dela vajeni, so bili na kmetijah zelo dobrodošli. Na Dovjem ni bilo kmetije brez njih. Večinoma so si v tem novem okolju tudi ustvarili družine in dom. Nekateri od njih pa so imeli Jesenice samo za odskočno desko za pot na zahod. Proti koncu šestdesetih (še posebej po *štrajku* v martinarni) je potni list lahko dobil vsakdo, prej je bilo treba čez mejo po neuradnih poteh in prehodih. Ko je vsakdo, kdor je želel, lahko odšel na delo v Nemčijo, je bilo treba po nove delavce za železarno v druge republike. Vedno bolj proti jugu.

Časi socializma so bili časi planskega gospodarstva. Letni plan proizvodnje je povedal, koliko materiala, energije in dela bo za to potrebno in tudi kakšna finančna sredstva so za takšno proizvodnjo potrebna. Ko si zneske delil z dvanajst, si dobil mesečne kvote. Mesečni finančni okvir se ni spremenil, neglede na povečano ali zmanjšano proizvodnjo. Spominjam se, da plavža ves mesec nista *potegnila*. Zaradi nasedlin v obeh pečeh in odstranjevanja le-teh je bila mesečna proizvodnja globoko pod planom. Tistega meseca smo zaslužili več kot običajno. Nadrejeni mi je razložil, da smo pač prihranili pri vsipnih materialih. *Keč* je bil v tem, da je bilo takšnih mesecev neprimerno manj od tistih, ko smo proizvodnjo preseglili.

Marca leta 1969 je dosegla martinarna največjo proizvodnjo v svoji zgodovini. O tem rekordu se je obširno poročalo. To je bila velika zmaga delovnega ljudstva in planskega gospodarstva. Martinarji so zato na plačilni dan pričakovali opazno debelejšje kuverte. Petnajstega aprila so bili globoko razočarani. Kuverte so bile zaradi prekoračenih stroškov še tanjše kot običajno. V njih se je začela kuhati jeza. Dober teden pozneje je ta jeza izbruhnila v spontani *štrajk*. Če bi takrat delavcem kdo obljubil dodatni denar, bi bilo *štrajka* v uri ali dveh konec. Toda zabrnili so telefoni in padla je politična odločitev. Oblast očitno ni hotela popustiti, popustili pa niso niti martinarji. V pečeh je jeklo

čakalo na izpust in grozilo s prodori. Stanje pred katastrofo so rešili vodstveni delavci obrata, ki so sami odlili *sarže*. Oblast pa je poslala kadete iz Tacna. »Tristo miličnikov z čeladami in brzostrelkami je obklojilo martinarno,« mi je dejal nek martinar, ko sem se vrnil na delo iz kranjske bolnišnice, kjer sem bil ravno med *štrajkom* na manjšem operativnem posegu. Potem so poiskali kolovodje oziroma tiste, ki so imeli že prej »predolge jezike«. Štiri so vrgli iz fabrike in zadeva je bila zaključena. Prestrašeni delavci so spet poprijeli za delo, s *štrajkom* niso dosegli ničesar. Pravzaprav je bila martinarna z miličniki obkrožena večkrat, in sicer vedno takrat, kadar so na pretopitev pripeljali neuporabno orožje. Tega se nikoli ni razložilo v skladišču starega železa, ampak se je takoj založilo v peč. Po skladišču *rene* so ljudje že tako ves čas rili in iskali kaj uporabnega. Si predstavljate kakšna gneča bi nastala tam, če bi razložili orožje? Enak protokol je veljal tudi za uničenje droge. Takrat so skozi martinarske dimnike resnično puhteli milijoni.

Obrati Železarne Jesenice okoli 1985, last Franceta Voge

Nekega dne so jeseniški radio zasuli klici prestrašenih občanov: »Kaj se dogaja na Jesenicah? Mrtve ptice padajo z neba. Kaj je temu vzrok?« Takšna in podobna so bila vsa vprašanja. Ljudi je skrbelo, da ne bo prišlo do kakšnega umiranja tudi na tleh. Odgovora niso dobili. Vedela nas je samo peščica na plavžu. »V plavžih bomo

pokurili odpadke tovarne za predelavo plastike iz Kopra,« mi je dejal nadrejeni. »Kaj niso to nevarni odpadki?« sem ga povprašal precej skeptično. »Nič hudega ne bo, saj bodo dvakrat skurjeni; prvič v plavžu in potem še plavžni plin v *kavperjih*,« sem dobil odgovor. Očitno prenizke temperature kurjenja v plavžih in *kavperjih* strupenih plinov iz kemičnih odpadkov niso uničile. Zato bi bilo potrebnih 3000° C, ki jih pri sežigu ustvarja samo icinerator. Drugače pa so bile mrtve ptice v zimskem času okrog *kavperjev* normalen pojav. Visoko strupeni ogljikov monoksid v plavžnem plinu, ki je služil za ogrevanje *kavperjev*, v njih ni do konca pogorel. V dimnih plinih ga je bilo še vedno dovolj, da je zastrupljal nič hudega sluteče kavke, ki so se letale gret na vrh dimnika. Svetopisemskih sedem let debelih krav je zamenjalo sedem let suhih krav. V železarni je bilo malo drugače. Najprej je bilo nekaj desetletij suhih krav. Sedem let debelih krav je nastopilo sredi sedemdesetih let. Takrat sem primerjal svojo plačo s plačo prijatelja, ki je delal v Nemčiji. Bili sta skoraj enaki. Če bi dinarje takrat zamenjal v nemške marke, bi jih dobil tudi čez tisoč. Vendar takrat ni nihče hotel menjati denarja, ta nuja je prišla šele nekaj let pozneje z inflacijo. V osemdesetih letih je zmanjkalo tujih kreditov. Začelo se je s 30% inflacijo na letni ravni, končalo z 1000% ob razpadu Jugoslavije. Takrat smo drago marko preplačevali 20% – 30%, samo da smo jo dobili in ohranili nekaj vrednosti zasluženega denarja. V tem času si tudi vse, kar je bilo več vrednega, lahko kupil samo za marke. Julija 1988 sem vzel v železarni »obračun«. Vrednost moje, od inflacije nagrižene, plače je bila samo še 300 DM, kar bi bilo danes 150 evrov. Ko se danes ljudje spominjajo nekdanjih dobrih časov, mislijo na tistih pet, šest let debelih krav, ko smo imeli dovolj denarja, da smo si kupili prve avtomobile in še je ostalo za večerjo v gostilni. Žal so bili ti časi kratkega veka, spomini nanje pa so očitno trajni.

Konec plavžarstva na Jesenicah in mojega dela v železarni

Z novimi časi in novimi metalurškimi tehnologijami je bilo načrtov o novem 1000-tonskem plavžu na Jesenicah kmalu konec. Kar naenkrat nas je dosegla vest, da se pripravlja ustavitev plavžev in tudi ostalih topilniških obratov. Šele takrat smo se zavedli, kako je naša usoda povezana s temi obrati. Prej smo jih tisočkrat prekleli, takrat se nam je ob teh vesteh trgalo srce. Da, naši plavži, naše elektro peči, naše martinovke so bili trdno vsajeni v naša srca. Še bolj kot oni pa naše prijateljstvo s sodelavci. Težko in nevarno delo nas je spoprijateljilo do največje možne mere. Skupaj smo bili pri delu, se družili v prostem času, se veselili na sindikalnih piknikih in športnih tekmovanjih.

Naše družine so se spoprijateljile skupaj z nami.

Nastopilo je leto 1987. Plavža sta bila kot prva v verigi ustavljena. Poln emocij sem o tem napisal pesem in jo objavil v Železjarju.

Potem ko so leta 1987 ustavili in porušili plavža, so dve leti kasneje padli še kavperji. Foto Silvo Kokalj, hrani GMJ

Ugasnili smo plavže

*Izlili so se tekoči ognji,
osušila preznojena lica,
piskajoče turbine ne pospremito te več s šihta.
Kavperji se še belijo v noč, a moškost je v njih
ugasnila.*

*Ponosno še zrejo v nebo, ne bo jim solza kanila.
Petdeset pomladi, poletij in jeseni
sta hropla plavžarska velikana.*

*Prišla je ta zima, zdi se mi, kot da sta izdana.
Ostala je le bolečina v srcih zadnjih plavžarjev:
nekaj Janezov, Ismetov in drugih,
ki iščejo zdaj kruh po sosednjih TOZDih.
A kdo še rabi telo iztrošeno
in dušo tisočkrat pretopljeno?
Zato pozabite plavžarji svoj raj,
zvoke preboda in peči, ki poseda.
Ne živite od spomina
in ne vračajte se na ta kraj ...*

Prišel je dan, ko sem vstopil v dispečerski center aglomeracije in tam ni bilo nikogar več. Samo nekaj ostarelih, zgaranih delavcev, ki jih nikjer niso potrebovali, me je čakalo v garderobi, da jim dam navodila za tisti dan. To je bil eden od najtežjih dni v mojem življenju. Najtežja od vsega pa je bila tišina v obratu. Ta je bobnela v meni in mi silila solze v oči. Pravzaprav je tako še danes, ko se spomnim tistih časov. Ko sem delal obračun, so me poslali k psihologu. »Kaj mislite, da se mi je zmešalo, ker zapuščam železarno?« sem ves besen vprašal tistega, ki me je tja napotil. »Nič ne morem za to, takšna je procedura. Če hočete obračun, boste morali k njemu,« je bil odgovor. Nič krivega psihologa sem potem hudo nadrl. Bilo mu je zelo nerodno in me

je prosil, naj mu navedem razlog za prekinitev delovnega razmerja. Rekel sem mu pač prvo neumnost, ki mi je padla na pamet. Pravi razlog je bil v tem, da bi po dvajsetih letih dela v novem obratu na novem delovnem mestu moral spet začeti vse znova. Ugotovil pa sem, da to lažje naredim v kakšni drugi dejavnosti.

Minila so leta, da sem se lahko brez prevelikih čustev zapeljal mimo nekdanje železarne. Zdaj tam kraljujejo trgovski centri. Vse, kar je ostalo od nekdanjih topilnic, je betonski dimnik naše aglomeracije. Ovesili so ga z reklamnimi napisi, nikjer pa ni napisa, kaj je ta tehnični spomenik nekoč bil in kaj je pomenil. »Tako se vam je mudilo s podiranjem plavžev, da je še sreča, da niste podrli tudi tistega ob muzeju. Vsaj enega bi lahko pustili stati kot edinstveni tehnični spomenik v Evropi,« sem javno očital nekomu ob podelitvi nagrade Turistične zveze Slovenije mestu Jesenice za ureditev Čufarjevega trga. »Bomo pa postavili novega, če bo treba«, se je glasil lakoničen odgovor. Kot da se da obrniti kolo zgodovine in priklicati nazaj pretekle čase. No, nekaj pa še spominja na nekdanje plavžarstvo na Jesenicah: stilizirani plavžar v cestnem krožišču pred nekdanjimi plavži. Koliko pa nas je še, ki vemo, kaj ta kip predstavlja? Ne bo preteklo veliko Save, ko ga bo kakšen od novodobnih županov prodal DINOS-u in v krožišče postavil velik nakupovalni voziček. Da bi to ostala zgolj misel in da je bog Denar ne bi nikoli udejanil.

Razlaga nekaterih pojmov, naprav in postopkov

sarža – enkratna količina izdelanega železa v peči z ustreznimi oznakami kvalitete

prokrom – nerjaveče jeklo legirano s kromom

ponovca – velika jeklena posoda z ognjevzdržno obzidavo, v katero se spusti izdelana sarža in se prenese na mesto vliivanja

livna jama – niže ležeči prostor za martinovkami, namenjen odlivanju sarže

kokila – masivno litoželezno ohišje, v katerega se preko lijaka odliva železo

ingot – kvadraten blok železa, namenjen valjanju žice in profilov

brama – pravokoten blok železa, namenjen valjanju pločevine

kern – ostanek strjenega železa v lijaku za vliivanje

svinja – gmota jekla in nekovinskih vključkov po nekontroliranem prodoru iz peči, lahko tudi namerno odlito jeklo v jamo pod pečjo, če ni druge možnosti vliivanja

majster – delovodja

šmelcar – topilec, prvi delavec na peči

helfer – pomočnik, 2., 3., 4. topilec

šiht – dnina, delovna izmena

platonar – vagon, voz brez stranic

kišta – velik železen zaboj z dnom, ki se odpira

šafla- velika štirikotna lopata

macola – težko kladivo na dolgem ročaju

rena – staro, odpadno železo

halda – prostor za odpadne materiale, livno polje na plavžu

grodelj – surovo železo, produkt plavžev
plavžni plin – stranski proizvod plavžev, plin z nizko kalorično vrednostjo (cca 30 % CO, ki je gorljiv in izjemno strupen – ogljikov monoksid), v železarni rabljen za ogrevanje kavperjev, vžigne komore na sinter stroju, peči v livarni in toplovodnih kotlov
kavperji – ogrevalci zraka za plavže; veliki stolpi, napolnjeni z ognjevzdržno opeko, ki se ogrevajo s plinom in nato toploto oddajajo zraku, ki se vpihuje v plavže
prišmelcati se – pritaliti se na osnovo – kokilo
aglomeriranje, sintranje – postopek, s katerim se drobn material (ruda) speče v večje kose, ki so primerni za vsip v plavže ali za druge namene
sinter stroj – kontinuirna naprava (nekakšen kovinski tekoči trak) za proizvodnjo aglomerata – sintra
vetrilo – ogromna turbina, namenjena sesanju zraka na sinter stroju, kar je omogočalo sam postopek sintranja
sinhronski motor – motor s 50 obrati na sekundo, kolikor je frekvenca električnega toka
plastikarji – delavci jermenarne, ki so skrbeli za menjavo in popravila transportnih trakov
plavmoharji – delavci z neopravičenimi izostanki z dela zaradi pijančevanja
ravbar – vmesni člen med navojem in žarnico, namenjen manjšemu električnemu porabniku v času, ko še ni bilo vtičnic
murkslanje – izdelava predmetov za osebne potrebe med službenim časom
Marija Geld – plačilni dan, 15. v mesecu
Marija Trošt – akontacija na plačo, 1. v mesecu
fasanje – enkratni nakup živil za celomesečno potrebo družine
štrajk v martinarni – stavka martinarjev 24. aprila 1969

Franci Smolej

Iz otroštva na gorski kmetiji na »fabriško pot«

Z očetovim priložnostnim delom in s tem, kar smo pridelali doma na kmetiji, je morala mama preživljati petčlansko družino. Kot preužitkar je z nami živel tudi stari oče, ki je imel s svojim sinom oziroma mojim očetom dogovorjeno vso oskrbo.

Vsak mesec enkrat je mama napisala na listek, kaj mora ata pripeljati iz trgovine. Takrat je vpregel konja v voz in če sem bil priden, sem smel z njim na Jesenice. Ustavila sva se pri Balohu, kjer so imeli trgovino, gostilno in na dvorišču še hlev. V njem so imeli privezane svoje tovarne konje in prostor za vprežno živino, s katero so se kmetje pripeljali od Sv. Križa. Ko je bila živina varno spravljena, sva se z atom najprej ustavila v gostilni, naročila dva decilitra vina in kokto, tisto v hrapavi steklenički, seveda. In že zato se mi je splačalo priti na Jesenice. Potem je prišla na vrsto trgovina s »pultom«, saj o samopostrežnih trgovinah takrat še sanjali nismo. Ata je bral z listka, trgovka pa je zlagala naročeno na pult. Nakupila sva samo tisto, kar se ni pridelalo doma in kar je bilo nujno potrebno: moko, olje, sol, ... Naslednja postaja je bila mesarija *Pr Hrvat*. Ata je kar preko vrste naročil: »Nac, *prištimaj* tri četr *govejga*, pa en četr *kosti*